

ПОВІДОМЛЕННЯ. ДОДАТКИ. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Микола Одарченко

Національний університет “Львівська політехніка”

ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ У ДОКТОРСЬКІЙ ДИСЕРТАЦІЇ К. МАРКСА (Наукове повідомлення)

© Одарченко М., 2009

Першим самостійним науковим твором К. Маркса є його докторська дисертація «Відмінність між натурфілософією Демокріта і натурфілософією Епікура (1840–1841 рр.)». Хоча терміном «відчуження» Маркс користується в тексті дисертації три рази, саме поняття «відчуження» відіграє в дисертації важливу роль у з'ясуванні засадничої для Маркса в цей період проблеми – проблеми співвідношення філософії і дійсності. Досліджуючи численну літературу, в якій аналізується докторська дисертація, бачимо різноманітність поглядів як на саму дисертацію, так і на її окремі положення. Однією з причин такого розмаїття є той факт, що дослідники часто ототожнюють філософські положення підготовчих зошитів до дисертації із текстом самої дисертації. Ретельний текстологічний аналіз показує, що їх потрібно диференціювати. І тоді виявиться об'єктивна основа розбіжності в оцінках дисертації – неоднозначність поглядів самого Маркса. Ця неоднозначність пояснюється специфікою цього періоду розвитку Маркса. Його світогляд у цей період був доволі суперечливим. Маркс, з одного боку, перебуває під впливом філософських ідей І. Канта і Г. Фіхте, з іншого, – прагне їх подолати через абсолютний ідеалізм Гегеля. І все це ускладнювалось відношенням до Гегеля молодогегельянців, з якими Маркс спілкувався, але їх поглядів повністю не поділяв. Зважаючи на ці обставини, спробуємо відтворити розуміння Марксом проблеми «відчуження» в дисертації.

Термінологічне вживання Марксом в тексті дисертації поняття «відчуження» в усіх трьох випадках пов'язане із проблемою співвідношення поняття атома (символу окремої людини), його сутності та його існування, явища. Існування атома суперечить його поняттю як відчужене від його сутності наявне буття. Атом дістає існування, яке суперечить його поняттю, і вважається відчуженим, відмінним від його сутності. Отже, відчуження розуміється як суперечність між сутністю і існуванням і виступає як характеристика сфери буття.

У «Науці логіки» Гегель розглядає атомістику поняття атома у вченні про буття. Проте поняття «відчуження» у Гегеля характеризує не сферу буття, а процес самоздійснення духу. І тут Маркс – послідовник Гегеля, оскільки для нього атом – «природна форма абстрактної, одиничної самосвідомості», а атомістика – «природна наука самосвідомості», просторово-наочний вираз філософії самосвідомості. Ця наочність являє собою модель для дослідження самосвідомості. У «матеріальності» атома виражена діяльність самосвідомості, що опредмечує себе. Суперечності атома – суперечності цієї самосвідомості. Отже, суперечність між поняттям атома і його існуванням, яке ми охарактеризували як «відчуження», в дійсності є суперечністю між абстрактно-одиничною самосвідомістю та її здійсненням у предметному світі, світі явищ, а «відчуження» є відношенням цієї самосвідомості до дійсності, яка залишається для неї чужою і зовнішньою. Відчужене відношення до дійсності і неможливість «зняття» цього відчуження логічно впливає із природи абстрактної одиничності.

Як же, за Марксом, зняти це «відчуження»? Відчуження долається для «конкретної одиничності, всезагальності», оскільки тільки через конкретно-всезагальне відчужене інобуття стає не зовнішнім, а внутрішнім моментом. Як і у Гегеля, «зняття» відчуження характеризується

Марксом як примирення протилежностей через їх внутрішнє опосередкування. Розбіжність з Гегелем виникає в питанні про субстанцію всезагального, яка для Маркса є не абсолютною ідеєю, а метеорами. Проте природа для Маркса тут – інобуття духовного, а система небесних тіл – «буття дійсного розуму». І тому погляди радянських дослідників (Леонова О.Д., Кузнецова К.Т., Можєєва А.К., Омеляновського М.) на дисертацію Маркса як втілення матеріалістичних тенденцій безпідставні. Отже, хоча Маркс і не вживає гегелівський термін «абсолютна ідея», проте він не сумнівається в ідеальній природі всезагального. Проте у Гегеля «відчуженість» абстрактної самосвідомості долається через діалектику самосвідомості, а для Маркса вихідним пунктом «зняття» відчуження є не внутрішній рух самосвідомості, а становлення дійсності, всезагальності.

Він поки що не може обґрунтувати, чому саме «матерія», а не «форма», не самосвідомість «перестає бути абстрактною одиничністю, стає всезагальною, але сама тенденція виходити із предметної дійсності, вважати її мірилом одиничної самосвідомості дуже важлива для подальшого розвитку поглядів молодого Маркса. Із такого розуміння співвідношення самосвідомості і дійсності випливає, що тільки конкретно-всезагальна самосвідомість і відповідна до неї філософія здатні ідеалізувати дійсність і через це зняти відчужене відношення до неї. (Термін «ідеалізація», що уживає тут Маркс, означає у Гегеля діалектичне «зняття» всезагальним одиничного, включення його у всезагальне). Це співвідношення філософії і дійсності як конкретно-всезагальних безпосередньо не розглядається Марксом у дисертації, проте проходить як важлива тема через «Зошити з епікурейської філософії».

Якщо в дисертації Маркс показує неможливість «зняття» відчуження абстрактно-одиничною самосвідомістю, то в «Зошитах», які є своєрідною лабораторією творчої думки Маркса, з'являється прагнення «зняти» відчуження в контексті проблеми співвідношення філософії і дійсності. Тут більш контрастно окреслюються тотожність і розбіжність із Гегелем у з'ясуванні проблеми відчуження. Марксове розуміння того, як завершена філософія співвідноситься з дійсністю, протилежна до гегелівської. Гегель розглядає відношення своєї філософії до світу не як розлад із світом, а як примирення з ним. За Марксом, філософська свідомість бунтує проти цього світу. Суб'єктом цього бунту є «теоретичний дух», який, ставши цілісним, «перетворюється в практичну енергію і, виступаючи як воля з царства тіней Амента, спрямовується проти земної дійсності». Тут Маркс використовує термінологію «Філософії духу» Гегеля, але не її суть. У Гегеля вчення про волю, практичний дух – не наука про здійснення філософії, а феноменологія соціальної діяльності волящого суб'єктивного духу. Практичний дух приходить до такої самої єдності суб'єктивного і об'єктивного, яка була результатом теоретичного духу. У Маркса ж безпосереднє здійснення філософії – критика дійсності, а результатом критики стає трансформація свідомості індивідів з метою прилучення їх до всезагального. Через це «знімається» відчужене відношення філософії і дійсності. Така можлива реконструкція того, як Маркс розуміє механізм здійснення філософії. Можлива тому, що Маркс в «Зошитах...» приділяє більше уваги формі реалізації філософії, ніж змісту цього процесу, постулюючи феномен активності філософії, але не пояснюючи його сутність, джерела. У літературі з цієї проблеми дослідники йдуть за Марксом, описуючи процес «заземлення» філософії, посилаючись на діалектику філософії і дійсності, проте не розкривають зміст цієї діалектики. І це не випадково. Якщо проаналізувати відношення завершеної філософії до дійсності як всезагального до особливого, то незрозуміло звідки виникає всезагальність філософії. З одного боку, Маркс визнає завершену філософію як «зняття» духом свого інобуття, і отже, відчуженого відношення філософії до дійсності, з іншого, – підкреслює «поза-філософський» стан світу, тобто відчужене відношення «царства тіней» всезагального до світу особливого. До того ж, якщо перше обґрунтовано історично і логічно в абсолютному ідеалізмі Гегеля, то друге поки що Марксом не обґрунтовується. У теоретичному відношенні активність філософії по відношенню до дійсності виявилась чимось належним. Беручи участь в житті Пруссії, Маркс разом із молодогегельцями бачив, що дійсність, хоч і «знята» у філософії, залишається реальністю, яка суперечить розуму як після, так і до філософського «зняття». Маючи найвищу свободу у філософії самосвідомості, суб'єкти не мають навіть свободи преси». «Знята» у філософії релігія існує в найгірших формах фанатизму. Отже, філософське «зняття» відчуження не стало дійсним. Звідси –

необхідність практично-дієвого відношення філософії до дійсності. Теорію такої практичної або критичної філософії розробляли молодогегельянці, які прагнули модифікувати Гегеля в дусі Фіхте і кантівської повинності. Маркса приваблює в молодогегельянцях ідея активного дієвого відношення філософії до дійсності, але не спосіб його реалізації у формі повинності. Марксова реконструкція проблеми самосвідомості у Епікура з її абстрактним діянням, не здатним нічого змінити в дійсності, подібна на концепцію самосвідомості Бауера. Саме тому своєю критикою Епікура Маркс виступив проти поглядів Б. Бауера і молодогегельянців, яких в дисертації він називає «ліберальною партією». Маркс вважав, що для реформування Пруссії необхідно одночасно долати релігійне і політичне відчуження людини. У докторській дисертації суб'єктом релігійного відчуження є розколота на одиничне і всезагальне самосвідомість. Оскільки цей розкол – необхідна стадія в розвитку духу, то «зняття» релігійного відчуження – чисто логічний акт. У цьому пункті погляди Маркса відрізняються від молодогегельянських. За Марксом релігія – одна із форм розвитку духу. У Б. Бауера немає іншої філософії, крім «знятої теології», а для Руге політика лише аналог релігії. До того ж, на відміну від чисто логічного пояснення природи релігійного відчуження у Б. Бауера, Маркс прагне вийти за межі логічного. Аналізуючи критику онтологічного доведення буття Бога Кантом і Гегелем, Маркс акцентує увагу на соціальній обумовленості відчуженого образу самосвідомості. Аналіз у дисертації релігійного відчуження у зв'язку із загальнофілософським розумінням відчуження переходить в наступних статтях і творах Маркса в аналіз політичного і економічного відчуження, але вже з інших філософських позицій.

Оксана Чурсінова

Національний університет “Львівська політехніка”

ФЕНОМЕН ТЕХНІКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ ХХ ст.

© Чурсінова О., 2009

Філософський дискурс щодо техніки передбачає осмислення проблеми техніки як продукту людської цивілізації у всесвітньоісторичному масштабі. Саме у цьому руслі розвивалися погляди на техніку і технічний прогрес О. Шпенглера, Л. Мамфорда, Д. Ясперса, М. Гайдеггера, Р. Маркузе, Е. Блоха та інших мислителів ХХ ст. Загострення проблем, пов'язаних з технікою, відбувається в історичній ситуації початку століття: це військова конкуренція, колоніальна експансія, руйнування природи, соціальні лиха, безробіття. Відбувається криза західної культури. Одним з перших і найбільш глибоких мислителів ХХ ст., які аналізували феномен техніки, був Освальд Шпенглер. В осмисленні наслідків глобальної технізації життя він значно випереджав сучасників. У його роботі "Людина і техніка" узагальнені тенденції, більшість з яких створює безпосередню загрозу життю людства. Шпенглер чи не перший осягнув планетарний масштаб пов'язаних з технікою проблем. Звертаючись до витоків техніки, він вбачав у ній не знаряддя чи засіб, а тенденцію життя. Мислитель прагне виявити як антропологічні, так і метафізичні підстави технічної діяльності людини. Міркування позитивістів, що сповідують віру в прогрес і вважають техніку лише засобом, який належить "поставити на службу" суспільству, Шпенглер розцінює як абсолютне нерозуміння її суті. Поставивши за мету визначити роль техніки в історії, Шпенглер не міг оминати тему єдиного антропо-соціогенезу. Водночас ідея неповторності культур, розвинута у «Занепаді Європи», робила Шпенглера особливо уважним до людської особистості. Мислитель пильно вдивляється в історично особливе в культурі Західної Європи, що яскраво позначилося і в роботі "Людина і техніка". За Шпенглером, відмінними ознаками західноєвропейської техніки ще з часів готики є прагнення не